

Spanningen tussen geestelijke dochters, families en geestelijke leiders te Brugge (17de en 18de eeuw)

Inleiding

Velen zien geestelijke dochters als vrouwen die hun leven aan God opdroegen en kozen voor vrijwillige armoede¹. Niettegenstaande hun streven naar materiële onthechting beheerden sommigen van hen in de 17de en 18de eeuw een aanzienlijk patrimonium in en rond Brugge. Was dat een tegenstrijdigheid of eerder een verklaring voor het feit dat ze hun religieuze roeping buiten het klooster beleefden? In hoeverre was hun keuze beïnvloed door de houding van de kerk na het Concilie van Trente, door de Contrareformatie, door de wetten op de dodehand en door de materiële belangen van hun familie? In welke mate hebben zij hun rijkdom aangewend om hun idealen te realiseren en in hoeverre werden ze daarin gestuurd van buitenaf? Om die vragen voor de Brugse geestelijke dochters afdoende te beantwoorden is een systematisch onderzoek vereist. Dit artikel is vanuit een andere invalshoek geschreven, met name een analyse van de vastgoedmarkt waar geestelijke dochters één – weliswaar kleine – actieve groep vormden.

Het voorbije decennium verschenen twee belangrijke publicaties over de geestelijke dochters. M. De Vroede behandelde de situatie voor de Zuidelijke Nederlanden in zijn werk *“Kwezels” en “Zusters”*. *De geestelijke dochters in de Zuidelijke Nederlanden, 17de en 18de eeuw*.² De klemtoon van deze studie ligt vooral op gemeenschappen of com-

---

1 Met dank aan Prof. dr. H. Soly (VUB) en Prof. em. M. Cloet (KUL) voor hun commentaar op een eerdere versie.

2 M. De Vroede, *“Kwezels” en “Zusters”*. *De geestelijke dochters in de Zuidelijke Nederlanden, 17de en 18de eeuw*, Brussel, 1994, (Verhandelingen van de

muniteiten, hoewel de situatie van alleenwonende geestelijke dochters ook aan bod komt. Voor de 18de eeuw is daarbij de nodige aandacht besteed aan de wisselwerking tussen wereldlijke overheid, kerk en gemeenschappen. M. Monteiro onderzocht de situatie voor de Noordelijke Nederlanden in haar studie *Geestelijke maagden. Leven tussen klooster en wereld in Noord-Nederland gedurende de zeventiende eeuw*.³ Zij behandelde daarin de gemeenschappen, maar gaf vooral aandacht aan alleenwonende geestelijke dochters. Door een analyse van normatieve teksten en van ego-documenten benaderde ze die groep op een originele manier, waarbij ze ook seksegebonden karakteristieken aanhaalde als mogelijke motivatie voor deze levenskeuze. Beide auteurs bespraken twee geestelijke dochters uit Roermond, Agnes van Heilsbach en Joanna van Randenraedt, die een schat aan geschriften nalieten. De analyse daarvan maakt het zwaartepunt uit van Monteiro's werk. Toch dient gezegd – en daar verwijzen beide auteurs ook naar – dat Roermond in de behandelde periode meestal deel uitmaakte van de Zuidelijke Nederlanden. De combinatie van beide invalshoeken levert evenwel een mooi totaalbeeld.

M. Nuyttens publiceerde recent het *Monasticon van devote gemeenschappen in de provincie West-Vlaanderen tijdens het Ancien Regime*.⁴ Na een uitgebreid bibliografisch overzicht geeft hij per gemeente en per gemeenschap een overzicht van beschikbare bronnen en bruikbare literatuur, gevolgd door een korte geschiedenis. In zijn inleiding wijst hij erop dat sommige geestelijke dochters alleen woonden of met twee of drie samen, zonder daarom een echte gemeenschap te vormen. Alleen voor Brugge deed hij een beperkte steekproef naar alleenwonende devote vrouwen. Een studie over de Brugse geestelijke dochters dient evenwel nog geschreven te worden.⁵

Tijdens onze eigen studie van de Brugse immobiliënmarkt kregen we een inkijkje in het leven van enkele Brugse geestelijke dochters. Deze bijdrage bevestigt of nuanceert de bestaande literatuur rond dit

---

Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, LVI, nr. 152).

3 M. Monteiro, *Geestelijke maagden. Leven tussen klooster en wereld in Noord-Nederland gedurende de zeventiende eeuw*, Hilversum, 1996.

4 M. Nuyttens, *Monasticon van devote gemeenschappen in de provincie West-Vlaanderen tijdens het Ancien Regime*, Brussel, 2001, (Bibliografische inleiding tot de Belgische kloostergeschiedenis vóór 1796, 41).

5 M. Nuyttens, *op. cit.*, p. 58-59.

thema en bekijkt de vastgoedtransacties van deze vrouwen vanuit hogervermelde vraagstelling.

Geestelijke dochters, een noodoplossing?

Kerkhistorische context

In de vroegchristelijke kerk en bij het religieuze renouveau van de 12de en 13de eeuw waren vrouwen actief die zich sterk aangetrokken voelden door een evangelisch leven in vrijwillige armoede. Zij wijd- den zich aan werken van barmhartigheid en apostolaat en vormden soms kleine seculiere gemeenschappen. Vanaf de 12de eeuw heeft de kerk geprobeerd die leefgemeenschappen naar kloosters te laten evo- lueren. Vele vrome vrouwen zochten toen inderdaad aansluiting bij derde orden; andere werden begijn, gasthuiszuster of leidden een zeer godsdienstig leven binnen de eigen familie.⁶

In reactie op de Hervorming die de waarde van het huwelijk beklemtoonde, stelde het Concilie van Trente (1545-1563) maagde- lijkheid voor als een nog betere staat. Wie niet wenste te trouwen kon een religieuze loopbaan volgen. Mannen hadden daarbij de keuze tus- sen de seculiere en reguliere geestelijkheid; voor vrouwen wachtte alleen een contemplatief bestaan in een slotklooster. Voor hen was de enige keuze *eenen man oft een traillie*.⁷

Net zoals er voorheen begijnen bestonden, waren er ook na het Concilie van Trente vrouwen die niet trouwden en toch opteerden voor een vroom leven buiten het klooster, in navolging van de mid- deleeuwse devote dochters. Voor sommigen was dit seculiere leven een keuze tegen het klooster omdat ze fysiek of psychologisch niet geschikt waren voor de clausuur en de onvoorwaardelijke gehoor- zaamheid die van hen verlangd werd, of omdat ze het intredegeld niet konden betalen. Voor anderen was het een bewuste keuze voor een

---

6 M. De Vroede, *op. cit.*, p. 74-84.

7 M. Monteiro, *Den Middelen Staet: waarom vrouwen in de vroegmoderne tijd kozen voor een semi-religieus bestaan*. In: M. Monteiro et al., *De dynamiek van religie en cultuur. Geschiedenis van het Nederlands katholicisme*, Kampen, 1993, p. 138-161.

actief leven in de wereld waar ze zich nuttiger konden inzetten voor hun geloofsovertuiging dan achter kloostermuren. Vooral de jezuïeten hebben daarvan vlug de voordelen ingezien voor henzelf en de Contrareformatie. Samen met bisschoppen hebben zij de verdediging van geestelijke dochters op zich genomen toen Rome de gemeenschappen onder vuur nam wegens het semi-religieuze karakter dat in tegenspraak was met de richtlijnen van Trente.⁸

Hoewel Rome aanvankelijk zelf sceptisch stond tegenover semi-religieuzen, is het precies dat seculiere karakter geweest dat dergelijke organisaties liet ontkomen aan de maatregelen die Jozef II en de Franse revolutionairen namen tegen contemplatieve kloosters. Vele devote gemeenschappen zijn in de 19de eeuw uitgegroeid tot echte congregaties die hun roeping op vlak van onderwijs en verpleging verderzetten in een zich seculariserende maatschappij.⁹

Sociaaldemografische context

Vanaf de late 16de eeuw doken in de Zuidelijke Nederlanden de eerste *geestelijke dochters* of *filiae devotae* op, ook bekend onder de wat pejoratieve naam *kwezels*, waarvan de pendant in de Noordelijke Nederlanden *kloppen* of *kloppes* was. Geestelijke dochters leidden een semi-religieus bestaan in maagdelijkheid en in onthechting van het materiële en kozen daarbij voor een leven buiten het klooster, maar aanvaardden wel de morele en religieuze leiding van een geestelijke.¹⁰ Sommigen onder hen leefden in kleine devote gemeenschappen, anderen bleven bij hun familie of woonden zelfstandig.

In zijn standaardwerk over geestelijke dochters in de Zuidelijke Nederlanden besteedt M. De Vroede ruime aandacht aan gemeenschappen. Deze hebben vooral een bloei gekend in de tweede helft van

---

8 M. Monteiro, *Den Middelen Staet...*, p. 139. Id., *Geestelijke maagden...*, p. 156.

9 M. De Vroede, *op. cit.*, passim en conclusies p. 254-256. M. Nuytens, *op. cit.*, p. 16. H. Deneuwe, *De twee gezichten van Brugge*. In: V. Vermeersch et al., Brugge, Antwerpen, 2002, p. 120-123. Id., *Brugge was een echte kloosterstad*. In: *Ibid.*, p. 200-203. K. Rotsaert, *Kloosters te Brugge in de 19de en de 20ste eeuw*. In: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, CXXXVIII, 2001, 1-2, p. 125-161.

10 M. Monteiro, *Een maagd zonder regel is als een schip zonder stuurman. Richtlijnen voor geestelijke maagden in de Noordelijke Nederlanden in de zeventiende eeuw*. In: *Trajecta*, I, 1992, p. 334.

de 17de eeuw en opnieuw tegen het einde van de 18de eeuw. In tegenstelling tot reguliere vrouwengemeenschappen trokken zij vooral armere meisjes aan die het intredegeld voor kloosters niet konden opbrengen. De leefgemeenschappen waren klein en de vrouwen moesten er door handenarbeid, onderwijs of ziekenzorg in hun levensonderhoud voorzien.¹¹ Een aantal historici heeft het succes van dergelijke gemeenschappen verklaard vanuit de zwakke economische conjunctuur. Oorlogen en economische crises dreven jonge vrouwen en weduwen naar de stad in de hoop daar een betrekking of een extra gezinsinkomen te vinden. Deze immigratie veroorzaakte in de steden een vrouwenoverschot.¹² Tegelijkertijd werd het voor vrouwen ook moeilijker een baan te vinden. Sommige meisjes van geringe komaf zochten daarom bestaanszekerheid in leefgemeenschappen van geestelijke dochters.¹³ Vanuit enkele gemeenschappen is evenwel gereageerd tegen deze toestroom van armen. In 1693 is in Sint-Niklaas een lijst opgesteld van devote vrouwen die onder leiding van Oratorianen stonden. In de inleiding maken die priesters hun voornemen kenbaar in de toekomst *geen godvruchtige dochters meer aan te nemen tenzij na gemeenschappelijk beraad hen duidelijk is dat zij beschikken over passende middelen of bedreven zijn in een eerbare handenarbeid*.¹⁴ Dat De Vroede een terugval constateerde in de eerste helft van de 18de eeuw, zouden we kunnen verklaren door de barrières die gemeenschappen opwierpen ten aanzien van armen. Tot op zekere hoogte is vrouwenoverschot als verklarende factor aanvaardbaar. Ook in de volkscultuur vinden we enkele elementen die dat onderschrijven. Denken we maar aan het nog steeds gekende volksliedje *Zeg kwezelke wilde gij dansen (ik zal u geven een man)* of aan de termen *kwezels* en *dibben* als synoniemen voor geestelijke dochters, termen die nu nog doorleven met als betekenis “schijnheiligen” en “muurbloempjes”. Bleven die dames ongehuwd omwille van hun karakter of hun terughoudendheid

11 M. De Vroede, *op. cit.*

12 J. Verbeemen, *De werking van economische factoren op de stedelijke demografie der XVIIe en der XVIIIe eeuw in de Zuidelijke Nederlanden*. In: *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, XXXIV, 1956, 3, p. 680-700 en XXXIV, 1956, 4, p. 1021-1055.

13 M. De Vroede, *op. cit.*, p. 125-126.

14 J. Schietekat, *Geestelijke dochters te St.-Niklaas in de 17de en 18de eeuw*. In: *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas*, LXXXII, 1979, p. 50-51.

tegenover mannen? Michiel English suggereerde dat in 1922 in een ietwat karikaturaal artikel.¹⁵

Vrouwenoverschot en het zoeken naar sociaal-economische zekerheid zijn slechts gedeeltelijke verklaringen voor de aantrekkingskracht van het semi-religieuze leven, want ook rijke vrouwen kozen ervoor al hadden zij gemakkelijker toegang tot reguliere kloosters. In Ardoois bijvoorbeeld leefden in de 18de eeuw, over een periode van 75 jaar, zo'n 200 geestelijke dochters, wat opmerkelijk veel is voor een gemeente met ruim 3000 inwoners rond 1720 en iets minder dan 5500 rond 1795. Die *devotae* kwamen uit alle sociale standen van het dorp, maar overwegend uit de hogere en middenklassen.¹⁶ Ook in Beveren in het Waasland behoorden de meeste geestelijke dochters tot de gegoede stand¹⁷ en hetzelfde kunnen we op basis van onze steekproeven concluderen voor Brugge.¹⁸ We kunnen veronderstellen dat vooral in tijden van vrouwenoverschot rijkere meisjes meer kansen kregen op de huwelijksmarkt dan armere. Waren het zij zelf die weerstand boden tegen een huwelijk "beneden hun stand"? Of probeerden hun families versnippering van het patrimonium tegen te gaan ten voordele van huwelijkskandidaten die bij gebrek aan bezit zelfs geen bruikbaar sociaal netwerk konden meebrengen? Dat hun alleenstaande dochters zich wijdden aan een devoot leven en goede werken konden ze tolereren. Op die manier bleven de meisjes buiten het klooster en bleven ze in de ogen van hun ouders beschikbaar tot toch een geschikte partner opdook. De 'geloften' van geestelijke dochters hadden immers een tijdelijk karakter en konden op elk ogenblik herroepen worden, al zijn er weinig concrete voorbeelden gekend van geestelijke dochters die achteraf nog trouwden.¹⁹ Indien nodig konden de vrouwen met hun liefdadigheidswerk ook de eigen familie bijstaan door verpleging van zieken en bejaarden en door hulp in het huis-

---

15 M. English, *Van kwezeltjes en dibben*. In: Bieckorf, XXVIII, 1922, p. 68-69.

16 L. Van Acker, *Kwezels en dibben in Ardoois in de Oostenrijkse tijd (1720-1795)*. In: Bieckorf, LXXII, 1971, p. 324.

17 P. M. Janssens, *Opkomst van het "Devotismus" in Beveren*. In: Het Land van Beveren, IX, 1966, p. 23-32.

18 Voor Brugge is meer systematisch onderzoek nodig. Het bronnenmateriaal rond immobielbezit brengt vanzelfsprekend vooral de gegoede klassen in beeld, maar commentaren van tijdgenoten wijzen ook op de rijkdom van geestelijke dochters. We komen daar verder in de tekst op terug.

19 Met dank aan Prof. em. M. Cloet.

houden. Wanneer zij overleden, keerden hun bezittingen terug naar het familiepatrimonium.

Vrouwenoverschot zal ongetwijfeld een rol gespeeld hebben. Arme alleenstaande vrouwen zochten en vonden ook vaak bescherming bij hun geestelijke leiders of in de gemeenschappen waar ze leefden en werkten. Rijke alleenstaande vrouwen daarentegen hadden voldoende middelen om zelfstandig en respectabel te leven of om in geval van "roeping" een intredegeld voor een klooster te betalen. Dat uitgerekend vele rijke vrouwen toch kozen voor een semi-religieus bestaan bewijst dat die keuze niet noodzakelijk een noodoplossing was voor wie geen geschikte partner vond of niet wou wegwijnen achter kloostermuren. Louter conjuncturele verklaringen doen overigens afbreuk aan de persoonlijkheid en het maatschappelijk engagement van deze vrouwen. Dat ze hun idealen in een religieuze vorm gaten had alles te maken met de tijdsgeest die hen weinig alternatieven liet.

Alleenwonende geestelijke dochters

"Een nader te verifiëren hypothese" over aantal en periode

M. De Vroede schreef dat alleenwonende geestelijke dochters in het graafschap Vlaanderen en het hertogdom Brabant een sterke verspreiding kenden in de 17de eeuw, vooral in de steden. Hij vermoedde dat ook hun aantal in de 18de eeuw een terugval kende ten opzichte van de voorgaande eeuw, maar noemde dat *een nader te verifiëren hypothese*. Hun aantal is volgens hem moeilijk te achterhalen omdat alleenwonende geestelijke dochters weinig sporen nalieten in de bronnen.²⁰ M. Nuyttens deed een beperkte steekproef in parochieregisters, notariaat en lijsten van broederschappen, hoofdzakelijk uit het Brugse Rijksarchief. Hij kon 39 alleenwonende geestelijke dochters achterhalen, hoofdzakelijk uit de tweede helft van de 18de eeuw.²¹ Zijn

20 M. De Vroede, *op. cit.*, p. 49-73.

21 M. Nuyttens, *op. cit.*, p. 58-59. Jammer genoeg geeft hij geen bronvermeldingen en exacte tijdsindicaties bij die namen. Het geraadpleegde notariaat was evenwel laat 18de-eeuws.

bedoeling was vooral te attenderen op mogelijkheden voor verder onderzoek. Zelf deden we een kleine steekproef in reeds ontsloten archiefreeksen van het Stadsarchief te Brugge.²² Ook hier zijn de resultaten veelbelovend. Enige duiding is op zijn plaats.

In het Stadsarchief worden in het kader van de activiteiten van de werkgroep huizengeschiedenis enkele veel gebruikte archiefreeksen ontsloten.²³ Een belangrijke reeks zijn de *registers van de zestendelen* waarin voor alle woningen de eigendomsoverdrachten en lasten zijn bijgehouden van 1580 tot ca. 1800. Vrijwilligers hebben sedert 1995 zo'n 1900 huizen of een kleine 25 % van het geheel ingevoerd in een database.²⁴ Daarin vonden we op een totaal van ca. 34000 geregistreerde transacties 73 transacties waarbij één of meerdere *geestelijke dochters* als dusdanig vermeld werden. Sommige van die vrouwen kwamen meer dan één keer voor, maar we vonden toch 54 verschillende namen.²⁵

In tabel 1 geven we per decennium het aantal transacties weer waar geestelijke dochters bij betrokken waren. In de derde kolom tellen we het aantal vrouwen, maar noteerden ze alleen bij het jaar van de eerste transactie waarbij ze betrokken waren. Vanzelfsprekend konden ze al vroeger gekozen hebben voor de staat van geestelijke dochter, maar pas dan waren ze actief op de immobiliënmarkt.

---

22 Met dank aan J. D'hondt, wetenschappelijk medewerker Stadsarchief Brugge, coördinator van de *Werkgroep Enter* en van de *Werkgroep Huizengeschiedenis*.

23 Zie hiervoor H. Deneweth et al., *Een huis in Brugge: vademecum voor de historische studie van woningen, eigenaars en bewoners*, Brugge, 2001, (Leven in Oude Huizen, III). De meest recente resultaten van de *Werkgroep Huizengeschiedenis* zijn te vinden op <http://www.brugge.be/archief/werkHG.htm>; die van ENTER op <http://www.brugge.be/archief/werkEnter.htm>.

24 Die 25 % ingevoerde gegevens zijn evenredig verspreid over de volledig aangeduide periode: van elk huis worden alle transacties ingegeven vanaf 1580 tot ca. 1800. De geografische spreiding is niet evenredig. Vooral het dichtbevolkte Onze-Lieve-Vrouwzestendeel is ingevoerd, maar de gegevens zijn wel min of meer gelijk verdeeld over rijke en arme wijken. Voor de overige zestendelen zijn iets meer gegevens ingevoerd voor het gebied binnen de eerste omwalling (rijkere bewoning) dan voor dat tussen beide omwallingen in. Globaal kunnen we zeggen dat de verdeling rijke/armere buurten min of meer evenredig is. De eigenaars van de huizen blijven evenwel meer begoeden.

25 De volledige gegevens zijn opgenomen in bijlage.

Tabel 1: geestelijke dochters in de registers van de zestendelen

Periode	Aantal transacties	Aantal vrouwen
1680-1689	1	1
1690-1699	0	0
1700-1709	0	0
1710-1719	5	5
1720-1729	11	11
1730-1739	4	4
1740-1749	1	1
1750-1759	0	0
1760-1769	1	1
1770-1779	11	9
1780-1789	1	17
1790-1799	8	5
Totaal	73	54

Deze tabel lijkt op het eerste gezicht het fenomeen “geestelijke dochter” te relativiseren. De eerste gegevens dateren pas van 1680. Voor ogen houdend dat in de database zo’n 25 % van de huizen zijn ingevoerd, kunnen we die cijfers met het nodige voorbehoud met 4 vermenigvuldigen. Dan nog tellen we per decennium slechts tussen de 0 en de 68 geestelijke dochters op een bevolking die schommelde rond de 30.000 inwoners. Echt veel is dat niet te noemen. Vraag is natuurlijk of de bron geschikt is voor dergelijk onderzoek. In kadastrale bronnen vinden we per definitie alleen de bezittende klasse, met andere woorden alleen rijke geestelijke dochters die ook actief waren op de vastgoedmarkt. De registers van de zestendelen geven daarenboven samenvattingen van notariële akten en noteren derhalve alleen de belangrijkste contractanten: verkopers en kopers, schuldeisers en schuldenaars. Geestelijke dochters die mede-erfgenaam of medebezitter van een huis waren, vinden we hierin niet noodzakelijk met naam en toenaam terug. Op basis van juridische overwegingen vermoeden we wel dat de specificatie *geestelijke dochter* meestal is opgenomen als de vrouw in kwestie een belangrijke contractante was. Minderjarige en

getrouwde vrouwen waren immers niet rechtsbekwaam. Weduwen, gescheiden vrouwen, openbare koopvrouwen en zelfstandig wonende én meerderjarig verklaarde vrouwen waren dat wel. In die gevallen is hun staat of burgerlijke stand steeds genoteerd in de akten van de klerken van de vierschaar. Voor belangrijke contractanten gebeurde dat meestal ook in de registers van de zestendelen.²⁶

In het kader van archeologisch onderzoek en van een comparatief wijkonderzoek rond wonen, bezit en samenleven in Brugge bestudeerden we zelf een kleine 200 woningen in detail voor dezelfde periode (1580-1800).²⁷ Voor die woningen vonden we in de registers van de zestendelen vijf namen van geestelijke dochters. Bij nazicht van de eigenlijke akten van de klerken van de vierschaar vonden we voor diezelfde huizen nog 24 nieuwe namen. Het totaal bedroeg dus een zesvoud.²⁸

---

26 H. Deneweth, *Iedereen gelijk voor de wet? Het juridisch statuut van vrouwen in Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijden*. Lezing op 27 september 2003 in Oudenburg op het Colloquium *De Vrouw in het Ancien Regime* (een organisatie van de Dienst Cultuur van de Stad Oudenburg). Referaten worden in 2004 in verkorte vorm gepubliceerd door de West-Vlaamse Gidsenkring.

27 In 1580 waren er zo'n 8000 huizen in Brugge, in 1800 nog zo'n 5700.

28 Deze gegevens zijn opgenomen in bijlage, met vermelding van de bron waarin ze voorkwamen. Als de namen al gekend waren uit de registers van de zestendelen is dat aangeduid met Z. Voor de namen die niet in de registers van de zestendelen voorkwamen maar wel in de registers van de klerken van de vierschaar is als bron K opgegeven.

Tabel 2: geestelijke dochters in de registers van de klerken van de vierschaar

Periode	Aantal transacties	Aantal vrouwen
1680-1689	2	1
1690-1699	1	1
1700-1709	5	4
1710-1719	4	2
1720-1729	7	7
1730-1739	6	6
1740-1749	1	1
1750-1759	2	2
1760-1769	4	4
1770-1779	0	0
1780-1789	0	0
1790-1799	1	1
Totaal	33	29

Hier lijken de aantallen iets evenwichtiger verdeeld, al komen ze ook pas voor vanaf 1680. Het feit dat er minder genoteerd zijn voor de laatste drie decennia van de 18de eeuw heeft te maken met de geringere onderzoeksresultaten door de verspreide bewaring van notariële akten voor die periode.²⁹

Een systematisch onderzoek naar geestelijke dochters in de registers van de klerken van de vierschaar en in het notariaat zou zeker zinvol zijn, omdat hierin rijke, alleenwonende geestelijke dochters te vinden zijn èn omdat die bronnen rijke kwalitatieve informatie geven.

Rekening houdend met de hoger geformuleerde bronnenkritiek kunnen we uit tabellen 1 en 2 afleiden dat er in Brugge over een

²⁹ De registers van de klerken van de vierschaar zijn aan het einde van het Ancien Régime overgenomen door notarissen die hen opvolgden. Een deel van die registers bevinden zich in het Rijksarchief, de meeste zijn tot voor kort in depot gehouden door de hen opgevolgde notarissen en zijn pas na aanpassing van de wet op het notariaat naar de Rijksarchieven overgebracht. Het onderzoek is nog lopend en we hopen ook deze akten terug te vinden. Met dank aan M. Vandermaesen, Rijksarchief Brugge, die ons wees op recent gedeponneerd notariaatsarchief.

periode van 120 jaar (1680-1800) een veelvoud van 200 geestelijke dochters actief was.³⁰ De gegevens met 6 vermenigvuldigen mogen we niet doen, omdat een van de onderzochte wijken in tabel 2 zich tegenover het jezuïetenklooster bevond en mogelijk de resultaten beïnvloedt. Uit vergelijkbaar onderzoek in andere steden en uit bronnen van tijdgenoten weten we dat vooral jezuïeten met geestelijke dochters samenwerkten en dat deze laatsten meestal in de omgeving van een jezuïetenklooster woonden.³¹ Als we in deze bronnen al een paar honderd geestelijke dochters uit de bezittende klasse vinden, dan moet het totale aantal nog groter geweest zijn. Hoe kunnen we die vrouwen op het spoor komen?

M. Nuyttens wees op de bruikbaarheid van doop-, trouw- en begraafboeken. Een geestelijke dochter is er genoteerd als *devota* of *filia devota*.³² Om aantallen te reconstrueren zijn deze bronnen wellicht de enige betrouwbare, omdat ze ook de bezitslozen opnemen. Vermeldingen van devote vrouwen zijn in principe alleen in de begraafboeken te vinden. Vrouwen die gedurende zekere tijd als geestelijke dochter leefden en daarna hun 'geloften' niet meer vernieuwden of ze introkken om in het huwelijk te treden of om een andere reden, worden op die manier gemist. Toch vormen deze bronnen een uitstekend uitgangspunt voor een studie. Hoger aangehaalde bronnen zijn dan weer zeer bruikbaar bij verder prosopografisch onderzoek.

We verwezen eerder naar de hypothese van M. De Vroede dat het aantal geestelijke dochters in de 18de eeuw een terugval kende. Hij merkte daarbij op: *Men dient zich overigens af te vragen of een gebeurlijke vermindering van het aantal alleenstaande kwezels niet door een stijging van het aantal leden van gemeenschappen werd gecompenseerd*.³³ De gegevens in tabel 1 en de opmerking in 1693 van de Oratorianen uit Sint-Niklaas die voortaan de voorkeur gaven aan ofwel bemiddelde vrouwen ofwel vrouwen die bedreven waren in handenarbeid, kunnen ons ook het omgekeerde laten afvragen: verminderde de toe-

---

30 De registers van de zestendelen zijn voor 25 % ingevoerd. Daarin vinden we 54 namen van geestelijke dochters. We zouden kunnen veronderstellen dat er in de hele stad $54 \times 4 = 216$ geestelijke dochters actief waren.

31 Zie verder in de tekst: Jezuiten en Contrareformatie.

32 Met dank aan M. Nuyttens, diensthoofd Rijksarchief Brugge.

33 M. De Vroede, *op. cit.*, p. 53.

stroom van arme kwezels in gemeenschappen en nam het aantal rijke en alleenstaande kwezels toe? Het is wel heel opvallend dat in Brugge geestelijke dochters pas vanaf 1680 uit notariële en kadastrale bronnen te voorschijn komen. Zijn hier vanaf de late 17de eeuw discrete campagnes gevoerd om rijke en zelfstandig wonende vrouwen aan te trekken? Onze informatie is helaas te beperkt om er betrouwbare conclusies uit te trekken, maar ook Ardoos kende vanaf 1720 een aanzienlijke toename van rijke, alleenwonende geestelijke dochters, hetgeen merkwaardig samenging met de zich ontplooiende activiteiten van minderbroeders in de gemeente.³⁴ Voor Brugge blijkt uit bovenstaande tabellen eveneens een lichte toename na 1720. Veel duidelijker evenwel is de spectaculaire toename vanaf de jaren 1770.³⁵ De stijging die het markantst is in de jaren 1780 moet verklaard worden door de uitlatingen van Keizer Jozef II over de *nutteloosheid* van contemplatieve kloosters. Een aantal Brugse vestigingen is toen gesecculariseerd en hield zich voortaan bezig met onderwijs, maar de meeste zijn uiteindelijk afgeschaft. Gemeenschappen van geestelijke dochters ontsnapten aan die maatregelen. De toename kan dus een gevolg geweest zijn van het feit dat jonge vrouwen vanaf de jaren 1770 niet langer kozen voor een kloosterleven omdat de negatieve houding van de verlichte vorst er elke bestaanszekerheid wegnam. Anderzijds trokken niet alle ex-kloosterlingen vanaf 1783 naar zusterorganisaties in het buitenland of naar hun familie.³⁶ Wellicht waren er ex-nonnen die opteerden voor een burgerbestaan als geestelijke dochter. Ook in dat opzicht zou detailonderzoek nuttig zijn.

Activiteiten van geestelijke dochters

Geestelijke dochters kozen voor een vroom leven buiten het klooster. Of ze nu bij hun familie leefden, alleen of in kleine gemeenschappen, allen hadden als gemeenschappelijke kenmerken dat ze hun leven

34 L. Van Acker, *Kwezels en dibben...*, p. 322.

35 De terugval in het decennium 1790 is te wijten aan het bronnenmateriaal, omdat de registers van de zestendelen na de Revolutie niet meer systematisch zijn bijgehouden.

36 A. van Zuylen van Nyevelt, *Comptes Rendus: Joseph Laenen. Etude sur la suppression des couvents par l'Empereur Joseph II dans les Pays-Autrichiens et plus spécialement dans le Brabant, 1783-1794*. In : *Annales de la Société d'émulation*, LVI, 1906, p. 310-321.

aan God opdroegen en de maagdelijke staat onderhielden. Bijna alle geestelijke dochters waren ongehuwde vrouwen, een enkele keer tref fen we een weduwe aan. In 1684 kochten Anna de Hoyere, weduwe van Pieter Boucherie, haar dochter Marie Boucherie en een vriendin Marye Anna Clairebous samen de woning *Middelburch* in de Korte Twijnstraat. De ongehuwde vrouwen werden in 1726 geestelijke dochters genoemd. Of de weduwe ook voor die levenswijze koos, blijkt niet uit de akte, omdat het voor de klerk van de vierschaar vol doende was haar als "weduwe van" in zijn akten te noteren. Evenmin valt uit te sluiten dat de jonge vrouwen pas na overlijden van de moe der de kwezelkledij aantrokken.³⁷

Een sobere, meestal zwarte kledij was het uiterlijke kenmerk van devote vrouwen. Ze droegen daarbij een specifiek hoofddeksel, ook wel gekend als de *kwezeltip*.³⁸ Doordat ze niet aan kloosters gebonden waren, hoefden ze geen geloften af te leggen. Uit 17de-eeuwse devo te literatuur en leefregels die speciaal voor die doelgroep geschreven zijn, blijkt evenwel dat ze steeds een geestelijke leidsman hadden.³⁹ In praktijk legden ze dan ook een officieuze gelofte af, soms tijdens een gebedsdienst. Deze was niet bindend en moest daarom van tijd tot tijd vernieuwd worden.⁴⁰

In de dagindeling van geestelijke dochters namen gebed, medita tie, kerkgang en deelname aan processies een belangrijke plaats in. Het onderhoud en de versiering van kerken namen ze voor hun reke ning, ook in de letterlijke betekenis van het woord.⁴¹ Voor het overige hielden ze zich bezig met handenarbeid, onderwijs, catechisatie, ziekenzorg en ander liefdadigheidswerk. Anna de Hoyere kocht in 1684 het huis *Middelburch* samen met haar dochter en een vriendin *omme daerinne ghesaemdelick te gaen woonen ende schole te houden van jonghe dochterkens*.⁴² In 1685 hadden twee Brugse geestelijke doch ters, Marie Ostens en Isabelle Janssens, een contract van gemeenschap

37 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 349, Firmin de Grave, fo. 175 r, 19 oktober 1684; Ibid., nummer 476, Joannes vander Kynderen, fo. 75 v, 11 oktober 1726.

38 M. English, *op. cit.*, p. 70.

39 M. Monteiro, *Een maagd zonder regel...*, p. 332.

40 L. Van Acker, *op. cit.*, p. 328.

41 M. De Vroede, *op. cit.*, p. 22-46.

42 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 349, Firmin de Grave, fo. 179 r.

van goederen gesloten. Beide dames hadden een ruime woning aan het Sint-Maartensplein, tegenover de vestiging van de jezuïeten. In 1707 bevestigden zij een wederzijdse schenking aan elkaar en om latere misverstanden te voorkomen, somden ze daarbij al hun goederen op. Naast het gewone huisraad waren er ook *vijf spellewerck cussens met hunne toebehoorten*.⁴³ Wellicht gaven zij kantonderwijs, al dan niet in combinatie met catechismus.⁴⁴ In 1728 bezette diezelfde Isabelle Janssens een rente op haar huis om het onderwijs van de drie zoon-tjes van Joannes Baptiste Philips in de Arme Knechtjes Stadsschool te bekostigen.⁴⁵ In 1772, toen het voormalige Jonghof van Sint-Joris een nieuwe bestemming kreeg als nettenbreierij, werden de jongens van deze Arme Knechtjesschool er aan het werk gezet. Tijdens en tussen hun werkzaamheden door kregen ze catechismus en les in lezen en schrijven van twee broeders. Het waren de armendissen en geestelijke dochters, onder wie Maria Reyngout, die het onderwijs financierden.⁴⁶ Twee geestelijke dochters die ook familie van elkaar waren, Cecilia en Cathelyne Schoolmeesters, zorgden in 1693 voor de opvoeding van Cecilia van Aelst.⁴⁷ De akte vermeldt geen familieband, maar de opvoeding van weeskinderen, al dan niet familieleden, kan ook tot liefdadigheid gerekend worden. In 1791 maakte de bejaarde geestelijke dochter Anna Marie de la Villette een rente over aan de Regie en Administratie van de Armen, een instelling die werd opgericht naar aanleiding van de afschaffing van de bedelarij. Indien deze burgerlijke instelling zou ophouden te bestaan, moest de rente toegekend worden aan de armendis van Sint-Anna en Sint-Kruis binnen en buiten Brugge.⁴⁸ Deze concrete voorbeelden illustreren hoe rijke

43 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 771, Adriaen Rielant, fo. 32 v-38 r, 12 september 1707.

44 Opvallend is dat deze Isabelle Janssens in 1714 een schenking deed aan Catharine Osten, zus van Marie? In de woning stonden ook drie bedden, misschien woon-den ze daar voorheen al samen. In 1735 verkocht Isabelle Janssens die woning aan drie geestelijke dochters, de zussen Piernelle en Marie Anna de Bosschere en Catharine Odent die ook in gemeenschap van goederen samenleefden. Tot 1776 bleef die woning in gebruik van geestelijke dochters.

45 SAB, Bestand Zestendelen, JAN/0278, 15 juni 1728.

46 E. Rembry, *De bekende pastors van Sint-Gillis te Brugge (1311-1896) met aantee-keningen over kerk en parochie*, Brugge, 1890-1896, p. 197.

47 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 1007, Joost van Wallegem, fo. 92 v, 31 december 1693.

48 SAB, Bestand Zestendelen, OLV/0267, 5 maart 1791.

dames hun tijd en middelen aanwendden voor liefdadigheid of onderwijs.

Toch vinden we in de literatuur ook geestelijke dochters die er een voltijdse en vaak goedbetaalde baan op nahielden: koopvrouwen in kant, lijnwaad, vlas, garen en zelfs in juwelen.⁴⁹ In 1736 werd de woning van Agnes de Rudder, geestelijke dochter, in beslag genomen wegens schulden voor een levering *grauw lijnwaad*. Deze dame was samen met haar zussen Margriete en Petronelle *in compaignie*. Moeten we hieronder verstaan een handelszaak in linnen of eerder een gemeenschap van geestelijke dochters? In elk geval noopten schulden hen spoedig de woning te verkopen.⁵⁰ In Antwerpen ondertekende een begenadigde kunstenaress, Catharina Ykens (ook Eyckens), die actief was in de tweede helft van de 17de eeuw en zelf uit een kunstenaarsfamilie kwam, één van haar werken met *Catharina Ykens filia devota fecit 1689*.⁵¹

M. De Vroede schreef dat de keuze van vrouwen om als alleenwonende geestelijke dochter door het leven te gaan ook beïnvloed werd door hun materiële situatie. *In verband met de individuele mogelijkheden zij opgemerkt dat een ongehuwde vrouw, al moge haar positie juridisch aantrekkelijker zijn geweest dan die van een gehuwde, zich in de samenleving niet gemakkelijk kon handhaven, of ze moest in een onafhankelijke materiële situatie verkeren. Bevrijd zijn van materiële besommeringen was ook een noodzakelijke voorwaarde om, in afzondering, alleen met God bezig te kunnen zijn. Voor wie dag in dag uit om den brode moest werken, was dat niet mogelijk.*⁵² Dat laatste onderschrijven we, maar – zonder afbreuk te willen doen aan de religieuze inspiratie van die vrouwen – vragen we ons af of die redenering ook niet omgedraaid kan worden. Zou voor een aantal vrouwen de keuze

---

49 M. De Vroede, *op. cit.*, p. 55.

50 SAB, Bestand Zestendelen, OLV/0191, 22 december 1736. De koopakte van dit huis uit 1705 vermeldde reeds dat ze het huis samen kochten *per indivisi ende elck int geheele als wesende in compaignie*. SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 816, J. de Ruddere, fo. 114 v, 18 maart 1705.

51 Met dank aan Prof. dr. K. Van der Stighelen (KUL). Twee schilderijen waaraan Catharina Ykens meewerkte bevinden zich nu in het Prado en een merkwaardige Vanitas is in Spaans privébezit. K. Van der Stighelen en M. Westen, *Elck zijn waerom: vrouwelijke kunstenaars in België en Nederland, 1500-1950*, Gent, 1999, p. 193-195.

52 M. De Vroede, *op. cit.*, p. 70-71.

voor een semi-religieuze staat geen manier geweest zijn om – om wat voor reden dan ook – ongehuwd te blijven en als zelfstandige vrouwen hun eigen ambities te realiseren? Was de kwezelkledij daarbij geen middel om de buitenwereld duidelijk te maken dat ze alleen wilden blijven en toch respect af te dwingen? Tegelijkertijd waren koopvrouwen ook dames die konden lezen, schrijven en rekenen. We sluiten niet uit dat geestelijken zich uitdrukkelijk tot deze ongehuwde koopvrouwen richtten met de vraag hun vaardigheden ten dienste te stellen van kinderen in de zondagsscholen. Vrouwen die zelf het initiatief namen tot liefdadigheidswerk en onderricht aan armen, hadden in de 17de eeuw alleen het religieuze referentiekader om dat te doen met behoud van hun eerbaarheid.⁵³ Als geestelijke dochter konden ze zich bewegen binnen de maatschappelijke en kerkelijke tolerantiegrenzen.

Jezüieten en Contrareformatie

Voor al de paters jezüieten hebben vlug ingezien dat vrome vrouwen hen van nut konden zijn voor het onderhoud van hun kerken. Daarenboven konden zij door catechisatie, onderwijs en de uitstraling van hun vrome levenswijze in belangrijke mate bijdragen aan de Contrareformatie. Deze vrouwen gaven louter onderwijs aan meisjes, maar deze konden als toekomstige moeders hun geloofsovertuiging aan hun zonen doorgeven en ze stimuleren tot een opleiding in de jezüietenschool.⁵⁴ In Roermond⁵⁵ en in het Waasland stonden de meeste geestelijke dochters onder leiding van jezüieten. In Beveren, waar deze paters heel wat grond in de omgeving hadden, trokken ze ook plattelandsmeisjes aan die kozen voor een devoot leven.⁵⁶ Het aantal geestelijke dochters nam in het Waasland trouwens sterk toe

---

53 M. Monteiro, *Geestelijke maagden...*, p. 203.

54 Geestelijke dochters die jezüieten tot leidsman kozen, zijn dan ook vaak *jezüietessen* genoemd. Niet te verwarren met *jezüietinnen*, vrouwen die ernaar gestreefd hebben een vrouwelijke tegenhanger van de jezüieten te worden. Zie M. De Vroede, *op. cit.*, p. 90-94.

55 L. Verschuere, *De boeken eener geestelijke dochter*. In: *Ons Geestelijk Erf*, XIII, 1939, p. 185-209.

56 P. M. Janssens, *Opkomst van het "Devotismus..."*, p. 24-25.

van zodra de jezuïeten er hun activiteiten ontplooiden.⁵⁷ Dat laat vermoeden dat die paters wel degelijk actieve wervingscampagnes voerden om vrouwen in te schakelen bij de Contrareformatie. Niet zelden kwamen geestelijke dochters uit families waar een of meerdere broers, ooms of neven tot de Sociëteit behoorden. Zo had bijvoorbeeld ook de Brugse Therese Verhove een broer Franciscus bij de jezuïeten.⁵⁸ Of deze vrouwen door hun familie tot een dergelijke levenswijze geïnspireerd zijn of ten gevolge van hun eigen geloofsovertuiging en maatschappelijk engagement zelf voor deze levenswijze kozen, laten we in het midden.

Collections de costumes de tous les ordres monastiques supprimés à différentes époques de la ci-devant Belgique, Brussel: Ph. J. Maillart et Socur, [s.a.]. (Brugge, Openbare Bibliotheek, FAVA, kl.I, 357) (© Brugge, P&K Projects)

57 Vooral de Antwerpse jezuïeten hadden een grote invloed op geestelijke dochters in Beveren en Kruibeke. P.M. Janssens, *Geestelijke dochters...*, p. 311-319.

58 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 451, Pieter Jessens, fo. 72 r, 29 augustus 1729.

In elk geval waren de Brugse jezuiten zeer populair als leidsman. Dat blijkt vooreerst uit *Kerckelicke Saken der Stede van Brugghe*, een geschrift van priester Jan Pieter van Male van rond 1720. Na een overzicht van de kloostergemeenschappen, wijdde hij een annex aan kwezels of geestelijke dochters. Hij beschreef hen als vrouwen die in zuiverheid leven, zich sober kleden en actief zijn met onderwijs, catechismusonderricht en de versiering en het onderhoud van kerken. Wereldlijke priesters hadden volgens Van Male minder devote vrouwen ter beschikking, maar religieuzen in kloosters hadden er des te meer. Vooral de jezuiten staken hem de ogen uit: *De vaders van de Societeijt sijn best voorsien van alsulck een volck ende namelick vande aensienelickste in edeldom ende rijckdom, de welcke niet wenigh voordeel bij en brenghen aen hunne gheestelicke vaders ende tot een onderhoudt van kerck en cloosters vele contribueren, soo dat het niet te verwonderen is dat men hunnen kercke soo costelick ende uytnemende verciert siet.* De predikheren, minderbroeders en karmelieten hadden ook geestelijke dochters, maar die sloten zich eerder aan bij de derde orde. Discalsen, augustijnen en kapucijnen hadden er weinig. Van Male besluit dat er *een groote menichte van queselen binnen Brugghe is van alle der hande staet ende conditie, levende soo als hier vooren gheseght is. Sy erven van hunne afghestorven vrienden ende laten oock aen hunne vrienden achter hunne goederen so bij aldien hunne gheestelicke vaders het beste niet wegh en hebben. Dogh wie bij den altaer wandelt moet bij den altaer leven ende ijder schaper scheert sijn schaepjens.*⁵⁹

Het commentaar van Van Male strookt behoorlijk met de werkelijkheid. J. Cornilly kon in zijn architectuurstudie van het voormalige jezuïetencomplex in Brugge achterhalen dat de Sociëteit voor de bouw van de huidige Sint-Walburgakerk vrijwel geen eigen financiën inbracht. Alles gebeurde met “subsidiëring en sponsoring”.⁶⁰ Dat de rijke geestelijke dochters die daar in de omgeving woonden, ook hun steentje bijdroegen lijkt ons heel aannemelijk. Van Male had ook

59 A. Viaene citeert deze passages in *De kwezels in het Brugse stadsleven, 1720*. In: Biekorf, LXXIII, 1972, p. 301-302.

60 Met dank aan Jeroen Cornilly, adjunct-adviseur Dienst Cultuur van de Provincie West-Vlaanderen. Zie ook: J. Cornilly, *The former Jesuit college in Bruges: past-present-future*, Leuven, R. Lemaire Centre for Conservation, 1998, (onuitgegeven verhandeling).

gelijk in zijn commentaar dat die vrouwen grote erfenissen beheerden, maar die uiteindelijk nalieten aan hun eigen familie. Bij leven konden ze evenwel de opbrengsten van hun patrimonium naar eigen inzicht besteden. Toch moet gezegd dat niet alleen de jezuiten daarvan profiteerden, maar ook priesters, kapelaans en kanunniken allerhande.

Familierelaties en patrimonium

De keuze van jonge, rijke vrouwen voor een kloosterleven of een leven als geestelijke dochter botste soms met het verwachtingspatroon van hun familie. In gegoede milieus kon een juist huwelijk het familiepatrimonium laten aangroeien en het bezit en de sociale netwerken van de familie verstevigen. Dat die vrouwen toch kozen voor een roeping relativeert “vrouwenoverschot” als verklarende factor, voor hen speelde veeleer een religieuze roeping en een maatschappelijk engagement.

De spanning tussen familiepatrimonium en roeping

Uit de levensbeschrijvingen van Sancia Carillo (Spanje), Anna de Torres (Zuidelijke Nederlanden maar van Spaanse afkomst) en Joanna van Randenraedt (Roermond, 1610-1684) blijkt dat zij geestelijke dochter werden omdat hun ouders zich verzetten tegen een intrede in het klooster. Sancia en Anna werden dan maar noodgedwongen geestelijke dochter, maar streefden wel naar afzondering van de wereld. Joanna daarentegen leefde in de wereld, net als haar lerares Agnes van Heilsbach (Roermond, 1598-1640). De ouders van Joanna zagen die levenskeuze met lede ogen aan. Om te verhinderen dat een deel van hun vermogen zou afvloeien naar de jezuiten bij wie hun dochter te biechten ging, wilden zij dat het meisje alleen het vruchtgebruik van haar erfdeel zou genieten, waaruit ze zelfs geen schenkingen mocht doen. Op die manier zou het familievermogen intact blijven.⁶¹ Joanna was geen uitzondering. Ook in de Noordelijke Nederlanden lieten vele katholieke ouders dergelijke bepalingen vast-

---

61 M. Monteiro, *Geestelijke maagden...*, p. 78.

leggen ten opzichte van dochters die samenwerkten met deze paters.

Omdat donaties vaak meer geapprecieerd werden door de paters dan actieve dienstverlening stonden de vrouwen dat vruchtgebruik af aan hun leidsmannen, zodat ze zelf vrijwillig of noodgedwongen in armoede leefden, zeer tot ergernis van hun familie. De uit Brugge afkomstige jezuïet Valentinus Bisschop, die een groot deel van zijn loopbaan doorbracht in de Hollandse Zending⁶² en later opnieuw in Vlaanderen actief was, schreef dat geestelijke maagden dan wel afstand deden van aardse rijkdom, maar dat deze niet achter slot en grendel hoefde te blijven want *het ghelt wordt beschimmelt, ende het verliest syn luyster*. Door het aan te wenden voor *salighe saken* zouden zowel de maagden als anderen daarvan profiteren.⁶³ M. Monteiro wijst erop dat de persoonlijke en materiële autonomie van geestelijke maagden een belangrijke motivatie kan geweest zijn om een religieus leven buiten het klooster te prefereren. Door eigen initiatief te ontwikkelen op het vlak van liefdadigheid en patronage verwierven zij meer invloed binnen het kerkelijk-religieuze domein dan zij als kloosterlingen ooit gekend zouden hebben.⁶⁴

Agnes van Heilsbach mocht van haar familie wel intreden in een klooster in Keulen, maar ze riep haar zwakke gezondheid in om het noviciaat niet af te maken. Ze koos voor een “loopbaan in goede werken”. Haar vader en later haar broer die priester was in Keulen, vonden dat ze haar diensten dan maar beter aan de eigen familie kon besteden en tot hun dood stond ze in voor de huishouding. Uit financiële overwegingen probeerde haar neef daarna te verhinderen dat ze geestelijke dochter werd onder leiding van de jezuïeten. Indien Agnes in het klooster zou treden, moest ze zich door de wet op de dodehand civiel dood laten verklaren. Een intredegeld en eventueel onderhoudsgeld zouden naar het klooster vloeien, maar de overige bezittingen zouden haar erfgenamen toekomen. Dat die neef daar zo happig op was, bewijst dat ze op dat ogenblik geen andere broers of zussen meer in leven had, want die zouden alles geërfd hebben. De biografie van Agnes vermeldt die achterliggende motieven niet, maar

---

62 De Noordelijke Nederlanden werden door de katholieke kerk als missioneringsgebied beschouwd.

63 Geciteerd door M. Monteiro, *Geestelijke maagden...*, p. 79.

64 *Ibid.*, p. 79.

een vergelijking van dit verhaal met de beschikkingen over de dodehand en het erfrecht maken ze wel een aanvaardbare verklaring. Het sterke karakter van Agnes liet haar evenwel tegen de wensen van haar familie ingaan. Zij wou uit overtuiging geestelijke dochter worden en werd door tijdgenoten als voorbeeld gesteld door haar actieve apostolaat en haar inspanningen om in Roermond een elementair catechismusonderricht vorm te geven dat ook elders navolging kreeg. De invloed van haar biechtvader-jezuïet is zeer groot geweest.⁶⁵

Rijke geestelijke dochters in Brugge, families en erfenissen

Zoals hoger gezegd kwamen geestelijke dochters wel vaker uit gezinnen die ook mannelijke geestelijken leverden. Niet zelden stelden zij hun diensten of geld ter beschikking van hun broers. In Brugge vonden we in 1782 een voorbeeld van een bejaarde geestelijke dochter Anna Beyts die samenwoonde met haar broer Joannes Baptiste, kapelaan van de Onze-Lieve-Vrouwekerk.⁶⁶ De zussen Durieu uit Gent hadden eveneens een broer Joseph die priester was. Zij leenden hem in 1724 een som geld.⁶⁷

Niettegenstaande het sobere leven dat we van geestelijke dochters kunnen veronderstellen, waren er enkele die uitzonderlijk rijk waren, waaronder Anna van Blommeghem. Zij woonde in een groot nieuw huis aan de Spiegelrei, slechts één huizenblok verwijderd van het jezuïetenklooster. In 1684 bezat ze naast haar eigen woning nog een dertigtal huizen in Brugge, maar ook gronden in Klemskerke, Koolskamp, Lichtervelde en genoot ze enorme inkomsten uit renten en een vijftal stedelijke officies. Ze had dat alles geërfd van haar ouders en haar oom en tante langs vaderskant. Nadat enkele van haar zussen in het klooster waren getreden, had ze ook hun goederen geërfd.⁶⁸ We kunnen ons hierbij afvragen of die grote rijkdom

---

65 Ibid., p. 211-215.

66 SAB, Bestand Zestendelen, OLV/0157, 3 juli 1782. Broer en zus huren de woning van twee geestelijke dochters, ook twee zussen.

67 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 280, Rochus Emmery, fo. 9 v, 7 februari 1729.

68 Door de wetgeving op de dodehand mochten geen onroerende goederen naar kloosters afvloeien. Voor hun definitieve intrede moesten de kloosterlingen zich laten "civiel dood verklaren" waarna hun wereldse bezittingen werden verdeeld alsof het een erfenis betrof.

Valentinus Bisschop, *Den lof der suyverheydt*. De editie (Antwerpen: Hiëronymus Verdussen, 1626) brengt de beide eerste boeken. Het derde boek (Antwerpen: Jan Cnobbaert, 1632) richt zich specifiek naar geestelijke dochters. Het frontispies toont hoe Onze-Lieve-Vrouw en het kind Jezus respectievelijk *Oeffeninghen der maegden* en *Regel der maeghden* vasthouden. (Brugge, Openbare Bibliotheek, GGB 60 en 61) (Brugge, © Ccl fotografic)

LOF
der
SUYVERHEYDT
Het Derde Boeck.
Inhoudende de Gheestelijcke Oeffeningen ende
Regel der
MAECHDEN
Door
P. Valentinus Bisschop
Priester der Societeijt
Iesu.
Van Nieuws overdien
ende zeer verbeterd

Cum Licentia

Superiorum.

T ANTWERPEN,
Bij Joaen Cnobbaert. M.DC. XXXII.

niet in tegenspraak was met de sobere levensstijl die verwacht werd van een geestelijke dochter. Anna had geen broers of zussen in leven en in 1684 besloot ze inderdaad al haar bezittingen weg te schenken aan haar *apparente erfghenamen*. Ze was toen 42 jaar oud en deed dit uit consideratie *dat het jaerelicx incommen vande goederen die godt almachtich haer op dese weerelt heeft ghelieft te verleenen, meer dan twee dobbel souffisant ende ghenoughsaem is, tot haer heerlyck onderhoudt ende nootsaeckelicheydt, ende niet willende haer apparente erfghenamen ab intestato daervan in eenicher manieren frustreren*.⁶⁹ We beschikken alleen over de schenkingsakte en kunnen daaruit niet afleiden of hierbij enige druk vanwege de familie is uitgeoefend, al kan het laatst geciteerde fragment wel dat vermoeden sterken.

Onder de dertig huizen in Brugge telden we vier herbergen, een kuiperswinkel, een kaarsgieterij, een bakkerij en een schoenlapperhuisje, alle verhuurd. Naast dure woningen in het stadscentrum bezat ze ook huisjes in armenbuurten zoals de Carmersstraat. Of ze ook die verhuurde dan wel goedkoop ter beschikking stelde van armen weten we niet. Bij één huis vermeldt ze wel expliciet dat de vrouw van de pachter er haar leven lang mag blijven wonen. De huuropbrengsten van de huizen en gronden kunnen we niet berekenen, maar ze moeten aanzienlijk geweest zijn. Het rentekapitaal daarentegen kennen we wel: 7917 ponden 4 schellingen 2 groten Vlaams en daarnaast nog enkele kleine renten waarvan we het kapitaal niet kunnen herberekenen maar dat jaarlijks 14 ponden 9 schellingen 5 groten opbracht. In totaal leverden de renten alleen haar een jaaropbrengst op van 498 ponden 11 schellingen 7 groten Vlaams, dit naast de inkomsten die ze genoot van haar talrijke huizen en gronden en van vijf officies die ze onderverhuurde. In haar schenkingsakte vroeg ze dat de begunstigden haar testament zouden uitvoeren en enkele legaten uitbetalen die niet meer dan 2000 gulden zouden bedragen. Ze moesten het patrimonium gezamenlijk beheren zolang zij in leven bleef en haar daaruit een jaarlijks som uitbetalen van 300 ponden groten Vlaams, vrij van taksen. Dat kwam overeen met 72000 groten Vlaams. Ter vergelijking: een metsersdiender verdiende in de tweede helft van de 17de eeuw tijdens de zomer zo'n 24 groten Vlaams per dag. Rekening

---

69 SAB, Oud Archief, recks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 416, Mattheus de Ram per reg. Arnoud Huwyn, fo. 22, 29 december 1684.

houdend met een werkjaar van 252 dagen kwam dat op 6048 groten, maar dat gaat uit van een continue tewerkstelling en daarenboven waren werkdagen in de winter korter.⁷⁰ Het “sobere” jaarinkomen dat Anna zichzelf toebedacht lag nog altijd ruim twaalf keer hoger dan dat van een arbeider. Heeft ook hier de familie het familiepatrimonium beschermd door Anna een “beperkt” vruchtgebruik toe te kennen?

Voor de volledigheid geven we nog de afloop van het verhaal: bij die schenking somde Anna van Blommeghem de namen van alle begiftigden op, behalve *smoeders vaderlicke syde, wiens naemen de comparante niet wel al en syn bekendt*. Ze wees erop dat die wel degelijk recht hadden op 1/4 van de erfenis. Anna stierf uiteindelijk in 1727 op 85-jarige leeftijd en blijkbaar zijn de erfgenamen van die ene grootvader daarvan nooit op de hoogte gebracht. Pas begin 19de eeuw heeft die tak, nakomelingen van haar achterneven, lucht gekregen van de gemiste erfenis en is er in 1817 een delegatie uit Tienen naar Brugge gekomen om de verwantschap te bewijzen en een stamboom op te stellen.⁷¹ De afloop van die zaak is mij niet bekend.

Dit uitzonderlijke verhaal staft wel de bewering van priester Van Male dat geestelijke dochters hun bezittingen bij voorkeur binnen de eigen familie hielden. Het Brugse gewoonrecht stond overigens ook niet anders toe. Het was niet mogelijk meer dan een derde van de bezittingen te legateren bij testament. De overige twee derden gingen naar de rechtmatige erfgenamen of familieleden. Alleen indien zij er niet waren kon de erflater zijn bezittingen naar eigen inzicht legateren.⁷²

---

70 E. Scholliers, *Lonen te Brugge en in het Brugse Vrije (XVe-XVIIe eeuw)*. In: C. Verlinden en E. Scholliers, *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant, deel 2A (XVe-XVIIIe eeuw)*, Brugge, 1965, (Rijksuniversiteit Gent, Werken uitgegeven door de Faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte, 136), p. 87-160.

71 Met dank aan Anita Vanderwaeren (†). Het genealogisch onderzoek uit 1817 wordt besproken door J. Vandenbempt, *De erfgenamen van Anna van Blommeghem († 1727), 19de-eeuws winstbejag?* In: *Vlaamse Stam*, XXXIX, 2003, 3, p. 234-245.

72 L. Gilliodts-van Severen, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Bruges. Tome second. Coutumes de la ville de Bruges*, Bruxelles, 1875, deel 2, p. 457-470.

Het overlijden van rijke en alleenstaande geestelijke dochters riep dan ook heel wat verwachtingen op bij verre familieleden. Meestal liet de familie geen honderd jaar verstrijken alvorens de vermeende rechten op te eisen. Na het overlijden op 14 juni 1758 van de geestelijke dochter Catharina Olliviers trad Pieter Coppee op als testamentair uitvoerder. Al vlug brachten Pieter Druck en familie hem op de hoogte van hun verwantschap met Catharina: ze hadden gemeenschappelijke overgrootouders. Toen zij niet werden opgeroepen voor de verdeling van de staat van goed op 22 juni 1759 spanden ze prompt een proces in tegen Coppee. Deze beweerde in alle talen *dat hy in prejuditie van d'hoirs van d'overledene nogh voor noch naer haer overlyden geene papieren ofte documenten die hadden kunnen dienen tot bewys van hunne gherechtighedyd ofte bestansel en hadde gescheurt nocte verbrandt*. Het proces sleepte uiteindelijk aan tot 12 juni 1761. Pas dan konden de achterachterneven en -nichten hun erfdeel met goed gevolg opeisen.⁷³

Geestelijke dochters die met zijn tweeën of drieën samenwoonden, probeerden dergelijke acties van hun toekomstige erfgenamen te voorkomen door bij leven hun goederen aan elkaar te schenken. Hoewel legaten niet meer dan één derde van het bezit mochten bedragen, kon men wel zijn hele bezit bij leven wegschenken.⁷⁴ Toch zorgden de schenkers er steeds voor voldoende clausules in te bouwen om zichzelf niet in de problemen te brengen. Meestal kon de begunstigde pas over de geschonken goederen beschikken na het overlijden van de schenker, die levenslang vruchtgebruik of een vast jaarinkomen behield. Ook zekerheden voor de oude dag en praktische regeling van de begravingen werden in dergelijke akten genoteerd. Zo kwamen Marie Ostens en Isabelle Janssens in 1707 overeen dat zij elkaar zouden bijstaan *in sieckten ende anderen noodt totter doot toe*. De langstlevende zou de eerst gestorvene eerzaam begraven en alle schulden van het sterfhuis betalen. Wel liet Marie Ostens 100 ponden wisselgeld aan haar familie *wesende het patrimonie vande selve Marie Ostens*. Isabelle voorzag 50 ponden wisselgeld voor haar erfgenamen. Om in orde te zijn naar het gewoonterecht lieten ze in de akte opnemen die schenking *absolutelick ende onwederroepelick* te doen, ze van elkaar te

73 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 902, Jaecques Suvec, fo. 167, 5 augustus 1761.

74 L. Gilliodts-van Severen, *op.cit.*, deel 1, p. 46.

aanvaarden en daar dankbaar voor te zijn. Tevens wisselden ze de sleutels van koffers, kasten, het huis en alle kamers uit.⁷⁵ Om latere betwistingen te vermijden zijn dergelijke schenkingen steeds geregistreerd. In 1729 bijvoorbeeld lieten Cornelia en Joanne Therese Durieu, twee zussen en geestelijke dochters die samenwoonden in Gent, hun schenkingsakte ook in Brugge registreren waar ze enkele erfdelen in een bakkerij aan de Eekhoutstraat bezaten.⁷⁶ In 1735 gingen Pieternelle Theresia en haar zus Marie Anna de Bosschere een overeenkomst van *ghemeene compagnie ende ghemeensaemheijdt* aan met Catharine Louijse Odent. Veertig jaar later had Catharine als langstlevende alles geërfd. Het waren haar erfgenamen die de voormalige woning van deze geestelijke dochters verkochten.⁷⁷ Toch is bij dergelijke schenkingen ook rekening gehouden met de oorspronkelijke kapitaalbreng in gemeenschappelijke huizen. Vrijwel onmiddellijk na aankoop van hun woning schonken de weduwe Anna Boucheriede Hoyere en de jongere vrouwen Marie Boucherie en Marye Anna Clairebous hun woning aan elkaar. Blijkbaar was Marye Anna Clairebous de jongste. De schenkingsvoorwaarden bepaalden dat zij na overlijden van haar collega's in het huis mocht blijven wonen alsof het haar eigen bezit was, dat de erfgenamen van eerstgenoemde dames haar zouden begraven volgens haar stand, maar dat niemand van haar eigen erfgenamen *thaerder sterfsh. eenich recht int voors. huus sullen vermoghen te pretenderen.*⁷⁸

We vonden geen protest van familieleden tegen dergelijke geregistreerde schenkingen. Dat de dames samenwoonden, rechtvaardigde het feit dat ze elkaars toekomst veilig stelden. Anders was het gesteld als de bezittingen aan een derde werden weggeschonken. Hoewel we het fijne van de zaak niet kennen, is volgende reeks transacties van hetzelfde huis wel opvallend. Op 31 december 1693 schonk de geestelijke dochter Cecilia Schoolmeesters haar huis *De gouden Mauwe* in de Ridderstraat aan meester Ignatius Lespe, kanunnik van Sint-

75 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 771, Adriaen Rielant, fo. 32 v-38 r, 12 september 1707.

76 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 280, Rochus Emmery, fo. 9 v, 7 februari 1729.

77 RAB, Fonds Stad Brugge, nummer 777, Albert de Gheldere, 28 maart 1776 (niet gefolieerd).

78 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 349, Firmin de Grave, fo. 179 r, 24 oktober 1684.

Donaas *omme de goede jonste ende affectie die sij is draegende tot hem*. Zij had die woning dertig jaar tevoren gekocht met haar tante Cathelyne, eveneens geestelijke dochter. Als voorwaarde bij die schenking gold dat de kanunnik na haar overlijden een bedrag van 8 ponden groten Vlaams moest schenken aan de weeskinderen van Cornelis Janssens in Oostende en dat hij moest instaan voor Cecilia van Aelst tot haar volwassenheid. Onmiddellijk daarna verkocht de kanunnik zijn erfdelen in een ander huis.⁷⁹ Nog geen elf maanden later is die schenking herroepen *omme redenen hun daer toe mooverende*, maar voor het overige niet nader verklaard.⁸⁰ De dag nadien al verkocht ze hetzelfde huis voor 300 ponden groten Vlaams aan diezelfde Lespe, waarbij zij verklaarde dat geld ontvangen te hebben.⁸¹ Nog geen vier jaar later liet ze het huis in beslag nemen om een bezetting van een lijfrente van 24 ponden aan de penning 10 te bekomen (het kapitaal zou dus 240 ponden bedragen). De kanunnik was haar die schuldig wegens een obligatie. Tien dagen later gaf hij echter retrocessie van het huis voor de som van 300 ponden. Dezelfde dag leende Cecilia 150 ponden.⁸² De zomer daarop liet ze arrest doen op die delen van hetzelfde huis in eigendom van de erfgenamen van haar overleden tante Cathelyne Schoolmeesters. Cecilia en Cathelyne hadden lange tijd samengewoond en na overlijden mocht Cecilia volgens het erfrecht slechts aanspraak maken op 1/4 van de erfenis. Zelf had ze de begrafenis bekostigd en alle schulden van het sterfhuis betaald als *naeste bloetvriend*. Omdat ze zelf slechts 1/4 kon erven, wou ze ook de begrafenis kosten en schulden volgens dezelfde verdeling geregeld zien, maar de familie van Cathelyne kwam zich niet bekendmaken na herhaalde dagingen vanaf augustus 1699.⁸³ Ze slaagde er pas twee jaar later in die erfdelen te kopen bij decreet.⁸⁴ Drie jaar daarna verkocht ze het huis uiteindelijk definitief aan een andere geestelijke dochter

79 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 1007, Joost van Wallegghem, fo. 92 v en 97 v, 31 december 1693.

80 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 746, Matheus de Ram, fo. 6 v, 16 november 1694.

81 SAB, *ibid.*, fo. 7 v, 17 november 1694.

82 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 814, Jan Antoon de Ruddere, fo. 108 v en fo. 112 r, 26 september 1698.

83 SAB, Oud Archief, reeks 179, Procesdossiers, doos 1453, nummer 119107, Schoolmeesters vs. Schoolmeesters.

84 SAB, Bestand Zestendelen, JAN/0262, 23 juli 1699 en 4 juni 1701.

Marie Anna Lem.⁸⁵ In hoeverre de transacties een dekmantel waren voor weggeschonken geldsommen, een staaltje van speculatie of het misleiden van potentiële erfgenamen is niet duidelijk, toch zou ook hier de opmerking kunnen gelden dat *ieder schaper zijn schaapjes scheert* en dat gold duidelijk niet alleen voor de jezuiten. Het arrest tegen de erfgenamen van Cathelyne Schoolmeesters bewijst evenwel dat familieleden het patrimonium waarop zij meenden recht te hebben, niet zo gemakkelijk uit handen gaven.

Uit de geciteerde testamentaire bepalingen en de schenkingsakten kunnen we afleiden dat zowel bij de geestelijke dochters als vooral bij hun familieleden zeer veel waarde is gehecht aan het behoud van het familiepatrimonium. Bij gebrek aan rechtstreekse erfgenamen probeerde de hele familie een graantje mee te pikken. Samenlevingscontracten van geestelijke dochters werden gerespecteerd, maar het weg-schenken van onroerende goederen aan derden, zelfs al waren dit geestelijken met wie de vrouwen een sterke vertrouwensrelatie onderhielden, bleek niet zo vanzelfsprekend. Deze praktijk bevestigt de stelling van priester Van Male dat geestelijke dochters hun goederen nalieten aan hun familie zodat de geestelijken er niet het beste van weg hadden.

Geestelijke dochters op de vastgoedmarkt

Bij de 73 immobiliëntransacties waarover sprake in tabel 1, zijn er negen waarbij geestelijke dochters zelf als erfgename betrokken waren en zes waarbij het hun erfgenamen waren die een transactie verrichtten. Voor het overige komen de activiteiten qua aard en frequentie vrij goed overeen met het algemene beeld van de Brugse immobiliëntmarkt die vanaf het laatste kwart van de 17de eeuw een zwakke conjunctuur weerspiegelde en na een crisis rond 1740 een licht herstel toonde dat evenwel nooit meer het niveau van de eerste helft van de 17de eeuw haalde en dat ver beneden het peil van de 16de eeuw bleef.⁸⁶ Daarmee rekening houdend is het grotere aantal transacties door

85 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 816, Jan Antoon de Ruddere, fo. 76, 14 november 1704.

86 Gebaseerd op voorlopige resultaten van doctoraalstudie van H. Deneweth rond wonen, bezit en samenleven in Brugge (Vrije Universiteit Brussel, promotor prof. dr. H. Soly).

geestelijke dochters in de decennia 1720 tot 1729 en 1780 tot 1789 alleen te verklaren door fenomenen eigen aan die groep. De toename in de jaren 1780 valt samen met de eerder aangehaalde maatregelen van Jozef II tegen contemplatieve kloosters. Voor een toename in de jaren 1720 hebben we niet onmiddellijk een verklaring. Of in die periode een actieve wervingscampagne van jezuïeten is gevoerd om meer vrouwen in te schakelen in hun zondagsscholen is niet zeker. Dat er in die periode veel geestelijke dochters in Brugge actief waren, vooral in de omgeving van de jezuïeten, wordt bevestigd door de tijdgenoot Jan Pieter van Male al vermeldt die geen plotse toename. Meer onderzoek hiernaar kan alleen maar aangemoedigd worden.

R. Baetens besprak het milieu van een elftal Antwerpse geestelijke dochters. Allen kwamen ze uit de middenstand waarbij koopliedenfamilies domineerden. Sommigen van hen werkten zelf voor hun levensonderhoud, de meesten leefden van de opbrengst van hun persoonlijke eigendommen. Meestal leefden ze met twee samen in een eenvoudig ingerichte particuliere woning in bezit van één van beiden. Opvallend was dat ze allen belangrijke schenkingen aan liefdadige en kerkelijke instellingen deden.⁸⁷ E. Duverger nuanceert dat beeld voor Antwerpen. Detailonderzoek wees uit dat heel wat geestelijke dochters ook uit minder goeude of ronduit arme middens kwamen. Zelf schreef hij de biografie van de geestelijke dochter Suzanna Forchondt. Als koopvrouw in schilderijen, juwelen en andere luxegoederen was zij schatrijk. Toch was bij haar nooit sprake van schenkingen aan religieuze instellingen. Ook testamenten van andere geestelijke dochters tonen aan dat het patrimonium vooral de eigen familie ten goede kwam.⁸⁸

De Brugse transacties bevestigen het beeld van Duverger voor Antwerpen. Het aantal schenkingen door geestelijke dochters was beperkt (4 op 73 transacties in tabel 1) en dan nog waren die schenkingen vaak ondergeschikt aan de familiebelangen, zoals we hoger beschreven. Toch dient erop gewezen dat we enkel geregistreerde schenkingen kunnen achterhalen. Vrouwen als Anna van

---

87 R. Baetens, *De bibliotheek van een geestelijke dochter uit de XVIIIe eeuw te Antwerpen*. In: *Ons Geestelijk Erf*, XLIV, 1970, p. 213-226.

88 E. Duverger, *De Antwerpse geestelijke dochter Suzanna Forchondt (1637-1711)*. In: *Cultuurhistorische caleidoscoop aangeboden aan Prof. Dr. Willy L. Braekman*, Gent, 1992, p. 167-195.

Blommeghem hadden voldoende jaarinkomsten om daaruit regelmatig kleine bijdragen aan *salighe saken* te schenken.

De meeste geestelijke dochters beheerden hun patrimonium als “goede huisvrouwen”. Het kopen (5 gevallen) en verkopen (10 waarvan één ook aangekocht door een geestelijke dochter) van huizen hoorde daarbij, maar het lijkt erop dat die meestal voor eigen gebruik dienden. We telden vijf registraties van huurcontracten (2 aan geestelijke dochters en 3 door hen).⁸⁹ Eén akte had betrekking op een fundatie voor het celebreren van missen voor het zielenheil van een overleden geestelijke dochter. Alle overige akten hadden met geldzaken te maken: in 9 gevallen was het de geestelijke dochter die geld geleend had; in 21 gevallen had ze zelf geld in de vorm van renten ter beschikking gesteld. Dat laatste sluit aan bij de stelling van R. Baetens voor Antwerpen dat vele geestelijke dochters uit de rijkere milieus leefden van de opbrengsten van hun eigendommen. In dat opzicht lieten ze zeker niet met zich sullen. De hoger geciteerde Cecilia Schoolmeesters schrok er niet voor terug arrest te laten doen op het huis van haar voormalige vertrouwenspersoon kanunnik Lespe om een onderpand voor een onbezette lijfrente van 24 ponden groten Vlaams te bekomen. Ook Marie de Lavillette, een geestelijke dochter in Gent, wendde zich in 1741 tot de Raad van Vlaanderen om een Brugse woning in beslag te laten nemen en zo een borg te bekomen voor een kapitaal van 300 ponden groten Vlaams die haar inmiddels overleden vader, een raadsman en procureur van het Hof, aan het Brugse lijnwadiersambacht had geleend.⁹⁰ In 1721 liet Marie de Crits een huis in beslag nemen en openbaar verkopen omwille van een achterstallige rente.⁹¹ Drie gevallen waarin de patrimoniale belangen een gerechtelijke procedure noodzaakten.

Waar we voor Brugge wel enkele belangrijke schenkingsakten vanwege geestelijke dochters vonden, maakten deze toch een minderheid van hun immobiliëntransacties uit. Door het vrijwaren van het familiëpatrimonium en door verstandige investeringen konden zij leven van de opbrengsten van hun bezit. Andere geestelijke dochters bleven

---

89 Huurcontracten dienden alleen geregistreerd te worden als de termijn 9 jaar of meer bedroeg. In zeldzame gevallen werden kortere termijnen geregistreerd om rechtszekerheid te garanderen.

90 SAB, Bestand Zestendelen, DON/1329, 26 september 1741.

91 SAB, Bestand Zestendelen, OLV/0046, 5 mei 1721.

hun beroep uitoefenen. De inkomsten die ze zelf niet nodig hadden voor hun eigen levensonderhoud, konden ze wel besteden aan hun liefdadigheidswerken of wegschenken aan de geestelijken met wie ze samenwerkten, maar ze zorgden er toch steeds voor dat de basis van hun rijkdom onaangetast en binnen de familie bleef.

Besluit

Het Concilie van Trente vond dat vrouwen hun religieuze roeping alleen konden invullen in slotkloosters waar ze een contemplatief bestaan leidden en hun maagdelijke staat het beste konden vrijwaren. Hoewel een kloosterleven vrijwel het enige eerbare alternatief voor een huwelijk leek, was die mogelijkheid niet voor iedereen weggelegd. Intredegeld en bruidschatten konden alleen door de meer vermogende families worden opgebracht. Het leven in afzondering en onvoorwaardelijke gehoorzaamheid viel sommigen in fysiek of psychologisch opzicht te zwaar. Toen vanaf de late 16de eeuw steeds meer vrouwen opteerden voor een actief religieus leven buiten het klooster, keurde Rome dat niet zomaar goed. De naar Frankrijk uitgeweken Engelse Mary Ward probeerde een vrouwelijke pendant van de jezuiteten op te richten: *de jezuietinnen* of *les jésuitines*. Rome wou die beweging alleen erkennen mits ze de clausuur zou aanvaarden. Toen Mary Ward daartoe niet geneigd bleek, werd de beweging in 1631 verboden. Geestelijke dochters die een pater jezuïet tot geestelijke leidman kozen, werden ook wel eens *jezuietessen* genoemd. Zij hadden echter niet de ambitie een vrouwelijke tegenhanger van de paters te worden en werden bijgevolg wel getolereerd.⁹² Toch blijkt uit geloofsboeken dat de activiteiten van geestelijke dochters onder blijvende controle van hun leidsmannen stonden en dat de vrouwen regelmatig werden gewezen op de normen van betamelijkheid voor leken.⁹³ Geestelijken zagen al vroeg het potentieel van deze vrouwen als hulp bij onderwijs, liefdadigheidswerk, het onderhoud en de versiering van kerken. Door hun sobere kledij, ingetogen houding en hun werkzaamheden straalden ze vroomheid uit en droegen ze op

---

92 M. De Vroede, *op. cit.*, p. 92-94.

93 M. Monteiro, *Geestelijke maagden...*, p. 120-121.

hun manier bij tot de Contrareformatie. Vooral jezùieten – daarin bijgestaan door bisschoppen – hebben deze vorm van semi-religieus leven verdedigd.

Na 1600 is het aantal geestelijke dochters – zoals overigens ook het aantal religieuzen en begijnen – sterk toegenomen. De leefgemeenschappen onder leiding van geestelijken trokken ook arme ongehuwde vrouwen aan die er economische bescherming vonden. Toch mogen vrouwenoverschot en het afwijzen van een slotkloosterbestaan niet ingeroepen worden als de enige verklarende factoren. Vele vrouwen zetten zich actief in voor hun geloofsovertuiging, vaak in navolging van andere gezinsleden, en werkten vanuit een maatschappelijk engagement door armere kinderen onderwijs te geven en een handenarbeid aan te leren. In Brugge waren er vanaf het midden van de 17de eeuw steeds meer vrouwelijke leerkrachten die kinderen bekwaamden in kantwerk, naaien en breien. Een groot deel van hen waren geestelijke dochters.⁹⁴

Eerste steekproeven voor Brugge tonen aan dat vanaf de jaren 1680 steeds meer rijken als geestelijke maagd door het leven gingen. De kwezelkledij was voor alleenwonende vrouwen een geschikte manier om eerbaarheid af te dwingen.⁹⁵ Toch zijn er ook aanwijzingen dat vanaf die periode de toestroom van armere vrouwen is afgeremd. Vooral jezùieten hebben actief gezocht naar vrouwen die èn financieel zelfstandig waren èn over de nodige vaardigheden beschikten om het tijdrovende onderwijs en catechismus voor meisjes over te nemen. Door die vrouwen buiten de kloosters te houden konden ze blijvend beroep doen op de sociale netwerken van de familie en was hun bezit niet onderhevig aan de wetten op de dodehand. Ouders zagen hun eigen verwachtingspatroon soms doorkruist door de keuze van hun dochters. Zijzelf en vooral ook de verdere verwanten waakten er angstvallig over dat het familiepatrimonium intact bewaard bleef. De geestelijke dochters konden wel vrij beschikken over het vruchtgebruik of een jaarinkomen, zodat ze zelf alle belang hadden bij goede

---

94 J. Geldhof, *Onderwijs en armenzorg*. In: M. Cloet, *Het bisdom Brugge (1559-1984). Bisschoppen, priesters, gelovigen*, Brugge, 1984, p. 256-260.

95 Oudere vrouwen en weduwen kleedden zich vaak donker en sober. Dat jonge, ongehuwde vrouwen dat ook deden, was een signaal naar de buitenwereld. Kwezels droegen geen habijt, maar de donkere kleren maakten hun levenskeuze duidelijk. M. Monteiro, *Geestelijke maagden...*, p. 49.

beleggingen en investeringen. Dat een deel van de opbrengsten naar de kerk afvloeide blijkt uit getuigenissen van tijdgenoten, de vrouwen zelf hadden een informele gelofte van armoede afgelegd.

Deze bijdrage over geestelijke dochters resulteerde uit een (nog lopend) onderzoek naar de vastgoedmarkt. De Brugse situatie werpt heel wat vragen op die alleen door een systematisch onderzoek naar geestelijke dochters kunnen beantwoord worden. Hoe evolueerde het totale aantal geestelijke dochters? Wat waren de verhoudingen tussen arme en rijke geestelijke dochters? Bestonden daarin verschuivingen? Waren vrouwen uit bepaalde milieus eerder geneigd tot een dergelijke levenskeuze dan andere vrouwen? Oefende de stad aantrekkingskracht uit op geestelijke dochters uit de ruimere omgeving? Welke factoren speelden daarin een rol? Het bronnenmateriaal lijkt voldoende rijk om een gedegen studie op te bouwen. Vooral de begraafboeken maken een statistische benadering mogelijk. Kadastrale en notariële bronnen bieden boeiend kwalitatief materiaal voor een bijkomend prosopografisch onderzoek naar vrouwen uit rijkere milieus. Erfenisbepalingen, schenkingsakten en boedelbeschrijvingen maken het mogelijk het materiële leven van geestelijke dochters te reconstrueren en te vergelijken met dat van andere vrouwen uit gelijkaardige milieus.

Bijlage: Brugse geestelijke dochters

In het Brugse Stadsarchief vonden we in de registers van de zestendelen (aangeduid met Z) en in de registers van de klerken van de vierschaar (K) geestelijke dochters als dusdanig terug. De inschrijvingen in de registers van de zestendelen zijn registraties van eigendomsoverdrachten van en lasten op Brugse huizen. De personen die daarin met naam zijn vermeld, zijn belangrijke partijen. De gegevens in onderstaande lijst dateren van juni 2003, op een ogenblik dat bijna 25 % van alle gegevens was ingevoerd in een database. De informatie uit de registers van de klerken van de vierschaar komt voort uit een huizenonderzoek van een 200-tal huizen, zo'n 2,5 (in 1580) à 3,5 % (in 1786) van het totale aantal Brugse huizen.

Deze tabel bevat achtereenvolgens de bronvermelding, naam van

de geestelijke dochter (alfabetisch op niet-omgezette familienaam), oud-kadastraal huisnummer (bepaalde zestendeelnummers worden gevolgd door een exponent, vaak 2; dat duidt op een woning die achteraf is bijgevoegd in de registers omdat ze eerder vergeten was, een afsplitsing van een bestaande woning of een achteraf bijgebouwde woning), en jaartal van vermelding in de bron. Indien per huis meerdere vermeldingen voorkwamen, zijn die naast elkaar opgesomd. Verschillende huizen zijn onder elkaar opgenomen. Als de tijdsdecade bij gelijke namen groot was, hebben we die als aparte personen vermeld, omdat we zonder bijkomend onderzoek niet konden bevestigen dat het om dezelfde personen ging.⁹⁶

Z	Baelsaer, Joanne	DON/0282	1730
K	Balsaen, Joanne	DON/0282	1730
Z	Beghin, Magdalena	JAN/1006	1788
Z	Beghin, Marie Magdaleine	DON/0283	1785
Z		OLV/0165	1785
Z		OLV/0227	1785
Z		OLV/0254	1785
Z		OLV/1387	1785
Z	Beijer, Joanna	NIK/0060	1719
Z	Blomme, Therese	DON/0361	1779, 1780, 1783
Z	Bossaert, Clara	JAN/0199	1791
K	Boucherij, Marie	JAN/0198	1726
Z	Boudins, Livine Albertine	CAR/0048	1779
Z	Bousson, Catherine	OLV/0338	1790
K	Bruynsteen, Catharine	JAN/0274	1749
K	Clairebous, Marye Anna	JAN/0198	1726
K	Coppieters, Anna Joanna	DON/0283	1759
K	De Bosschere, Pieternele Therese	JAN/0278	1735*
K	De Bosschere, Marie Anna	JAN/0278	1735*
Z	De Ccuninck, Marie Therese	OLV/0421	1724
Z	De Crits, Brunona Louise	OLV/0134	1780

96 Bij namen vergezeld van een * stond niet vermeld dat ze geestelijke dochter waren, wel dat ze *tsamen sijnde in gemeene compagnie ende gemeensaemheijt van goede*. Ze kochten het huis van andere geestelijke dochters over.

Z	De Crits, Marie	JAN/0237	1719, 1721
K	De Crits, Marie Therese	JAN/0265	1751
K	De Graeve, Marie	NIK/0850	1710
Z	De Laveijne, Anna Marie	JAN/0367	1782
Z	De La Villette, Anna Marie	JAN/1038	1767
Z		OLV/0267	1791
Z	De La Villette, Marie	DON/1329	1741
Z	De Melgar, Marie Therese	OLV/0427	1782
Z	De Roose, Marie Cornelia	JAN/0335	1728
Z	De Rudder, Agnes	JAN/0191	1736
Z	De Schietere, Marie Caroline	JAN/0224	1781
Z	De Vloo, Angeline	OLV/0198	1777
Z	De Wyntere, Walburghe	DON/1283	1782
Z	D'hitte, Brigitte	OLV/0971	1775
Z	D'hollander, Theresia	OLV/1391	1793
K	Dhoyere, Anna (wed.)	JAN/0198	1726
Z	Dregghe, Joanne	OLV/1414	1726
K	Du Rieu, Cornelia	DON/1290	1729
K	Du Rieu, Joanne Theresia	DON/1290	1729
Z	Eechout, Pieternelle	JAN/0406	1732
Z	Feys, Jacoba	OLV/0354	1780
Z	Geuns, weduwe Geuns	DON/0514	1688
Z	Gilot, Marie	OLV/0225	1726
Z	Gilot, Clara	OLV/0225	1726
K	Haghetuyte, Joanne Therese	NIK/0785	1765
Z	Huijs, Marie	JAN/1007	1777
Z	Inghelbrecht, Catherine	NIK/0060	1777
K	Ivaigne, Marie	NIK/0848	1712
K	Janssens, Isabelle	JAN/0278	1707, 1714
Z		JAN/0278	1728
K	Lem, Marie Anna	JAN/0262	1704
Z	Lommaert, Marie Anne	OLV/0247	1725
K	Noe, Marie	NIK/0824	1705
K	Odent, Catharine Louijse	JAN/0278	1735*
K	Olleviers, Catharina	JAN/0276	1761
K	Ostens, Marie	JAN/0278	1707, 1714
K	Oudermarck, Catharina	DON/1310	1729
Z	Pardo, Lucie Françoise	JAN/0178	1721 (†)

Z	Pauwels, Isabelle	OLV/0125	1733
Z	Peuteman, Brigitta	OLV/1391	1793
Z	Pieters, Anne Marie	OLV/1386	1728
Z	Prim, Marie Theresia	JAN/0407	1775
Z		DON/1282	1778
Z		OLV/0054	1776
Z		OLV/03382	1781
Z		OLV/1643	1780
Z		NIK/0847	1775
Z	Provoost, Joanna	OLV/0157	1781
K	Roessens, Marie Theresia	DON/1289	1769
Z	Sauvage, Magdalene	OLV/1597	1728
K	Schapelinck, Joanna Josepha	NIK/0847	1767
K	Schoolmeesters, Cecilia	JAN/0262	1693-1704
Z	Standaert, Marie	DON/1281	1780
Z	Storm, Marie Françoise	OLV/0840	1717
Z	Timmerman, Marie	OLV/0235	1720
K	Van Blommeghem, Anna	NIK/0851	1684
K		JAN/0198	1684
K	Vanden Kerckhove, Anna	DON/1294	1739
Z	Vanden Kerckhove, Anna	OLV/0157	1782
Z		OLV/0924	1780
Z		JAK/0093	1780
Z		CAR/0010	1780
Z	Vanden Kerckhove, Joanne	JAN/0281	1785
K	Vanden Kerckhove, Joanna Theresia	JAN/0281	1790
K	Vanden Kerckhove, Joanna Therese	DON/1294	1739
Z		OLV/1551	1789
Z	Vanden Kerckhove, Margriete	OLV/0157	1782
Z		OLV/0369	1794
Z		OLV/0924	1780
Z		JAK/0093	1780
Z		NIK/1780	1780
Z		CAR/0019	1793
Z	Van Oije, Robertine	OLV/0737	1780
Z	Van Overloope, Marie Anne	JAK/01802	1795
Z	Van Overloope, Cornelic	JAK/01802	1795
Z	Van Steelandt, Catharine	CAR/0123	1782

Z	Vander Straten, Francoise Levine	DON/0282	1717
Z	Van Thienen, Isabelle	JAN/0422	1718
Z	Verhouve, Agnes Marie Anne	OLV/0237	1776
Z	Verhouve, Anna Josepha	OLV/0237	1776
K	Verhouve, Therese	JAN/0225	1729
Z	Verhulst, Isabelle	JAN/0545	1784